

ESTETSKI DOŽIVLJAJ, NEESTETSKI DOŽIVLJAJ — U ČEMU JE RAZLIKA?

PETAR BEZINOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 18:159.94
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1984-10-31

Na osnovi operacionaliziranih bazičnih varijabli interakcijskog modela strukture estetskog doživljaja (Bezinović, 1984), izvršena je empirijska provjera predloženog modela, i to postupcima faktorske analize. Pri tome je komparirana faktorska struktura dobivena ekstrakcijom faktora u situacijama »idealnog estetskog doživljaja«, »realnog estetskog doživljaja« i »neestetskog doživljaja«. U prvoj od navedenih situacija ekstrahirano je šest, a u drugoj i trećoj po pet, odnosno sedam interpretabilnih faktora. Identificirani su kao faktori: evaluacije (hedoničke vrijednosti), aktiviteta (dinamizma) objekta, dobrog raspoloženja, lošeg raspoloženja, tenzije (visoke aktivacije), opće emocionalnosti i neodređenosti (uncertainty). Rezultati nadalje pokazuju izrazitu kongruentnost faktorskih rješenja u tri situacije, što govori u prilog postavci o jedinstvenoj strukturi doživljavanja na bipolarnom kontinuumu estetskog-neestetskog. Bipolarnost kontinuuma potvrđuju rezultati analize varijance faktorskih rezultata u tri eksperimentalne situacije, koji ukazuju na to da se estetski doživljaj razlikuje od neestetskog prvenstveno u snjeru i intenzitetu doživljaja u sklopu iste bazične strukture.

U V O D

Istraživanja fenomena estetskog u sklopu znanstvene psihologije, unatoč stoljetnoj tradiciji dala su relativno skromne rezultate. Uzroci takvom stanju su višestruki, a sadržani su uglavnom u ograničenim metodološkim mogućnostima, ali i u stavovima prema istraživačkim strategijama proisteklim iz dominantnih orijentacijskih pravaca.

Veliki broj istraživača koristio je atomistički pristup u Fechnerovskoj tradiciji »estetike odozdo«, autori su se pri tome ograničavali na istraživanje estetskih »reakcija«, često na senzorno-fiziološkom nivou, zatim su se zadržavali na utvrđivanju osobina estetskih objekata, tj. otkrivanju strukturalnih obilježja podražajnih struktura i slično. Pri tome je gotovo potpuno zanemarivana temeljna odrednica sveukupnog estetskog, a to je fenomen složenog estetskog doživljaja. Smatramo, međutim, da se bez istraživanja estetskog doživljaja koji je preduvjet estetskom stvaralaštvu, umjetnosti, iz kojega nastaju estetske potrebe — teško mogu objasniti i sve ostale nepoznanice iz sfere estetskog.

Možda je upravo složenost koncepta u odnosu prema ograničenim metodološkim mogućnostima odbijala psihologe da ga istražuju. Možda je uzrok tomu i nedostatak adekvatnog teorijskog okvira koji bi definirao osnovne psihološke komponente, koje, integrirane na intraindividualnom nivou, rezultiraju stanjem estetskog doživljaja. U svakom slučaju, i takve složene koncepte nužno je istraživati, jer oni nedvojbeno

postoje i sadržani su u psihološkoj strukturi čovjeka, te ih zato na čovjeku kao svjesnom biću koje posjeduje potencijale za estetsko doživljavanje i koje doživljava, valja i istraživati.¹

Nasuprot atomističkom pristupu kojem su uglavnom skloni bihevioristički orijentirani psiholozi i koji štiteći naglašene ciljeve znanstvene rigoroznosti i eksperimentalne kontrole obično pretjeruju u simplifikaciji estetskog podražaja i estetskog odgovora, postoji i spekulativni pristup (doduše ne u redovima psihologa), koji estetske fenomene tretira kao nešto za sebe postojeće, nastalo u vakuumu, izdvojeno od izvora, od čovjekove psihološke konstitucije. Jasno je da su i jedan i drugi pristup prilično jalovi u davanju relevantnih objašnjenja, jer dok je jedan stješnjen striktnim metodološkim zahtjevima znanstvenog istraživanja, drugi je posve lišen bilo kakvih ograničenja, što počesto rezultira spekulacijama bez ikakvih mogućnosti provjere i kontrole.

Da bi se estetski doživljaj mogao istraživati u svojoj sveukupnoj složenosti bilo je potrebno postaviti odgovarajući model koji bi obuhvatio manje ili više sve komponente koji takav doživljaj determiniraju, i to što približnije njegovoj realnoj pojavnosti. Bezinović (1984) je postavio model u sklopu kojega bi se estetski doživljaj mogao objašnjavati kao složaj kognitivnih, emocionalnih i aktivacijskih faktora, nastao kroz interakcijski odnos pojedinca s estetskim objektom (predodžbom, situacijom). Ono što valja činiti za evaluaciju ovog i ovakvih modela je prije svega operacionaliziranje bazičnih elemenata modela, zatim empirijska provjera njihove egzistencije, te na kraju u slučaju potvrde njihove realnosti, dovođenjem u interakcijske odnose, utvrđivanje doprinosa pojedinog elementa u sveukupnom estetskom doživljaju putem proporcije objašnjenje varijance.

Model nužno predstavlja pojednostavljenje realne složenosti ljudskog doživljavanja i ponašanja, ali ni iz daleka tako grubo pojednostavljenje kakva su predstavljala istraživanja jednostavnog estetskog reagiranja, preferiranja ili izbora. S druge strane, model je lišen spekulativnog karaktera, jer ga je moguće testirati, te je tako podložan empirijskoj provjeri.

U ovom radu nastoji se provjeriti predloženi model, i to utvrđivanjem strukture estetskog doživljaja izraženog verbalnim skalama procjene i samoprocjene, kao i komparacijom strukture estetskog doživljaja sa strukturom neestetskog doživljaja. Razlike u strukturama mogle bi ukazivati na postojanje neke specifične »estetske dimenzije«, koja nije karakteristična za neestetski doživljaj, po kojoj se ta dva doživljaja razlikuju.

¹ Naglašava se svijest čovjekova bića u duhu fenomenološke i egzistencijalističke tradicije koja je značajno utjecala na razvoj humanističke orijentacije u suvremenoj psihologiji, nasuprot biheviorističkoj tradiciji koja čovjeka tretira kao biće koje reagira na podražaje, a ponekad i u funkciji stroja za preradu informacija, ili psihoanalitičkoj orijentaciji, gdje je svijest pojedinca shvaćena kao sitna kupolica na ogromnoj santi podsvjesnog skrivenoj pod vodom.

Ispitanici

Ispitanici su bili 164 studenta Filozofskog fakulteta u Zadru, (123 žene i 41 muškarac). Prosječna dob ispitanika iznosila je 20 godina i tri mjeseca. Bili su studenti sljedećih studijskih grupa: Psihologija (N = 69), Filozofija (21), Pedagogija (12), Sociologija (8), Francuski jezik (4), Engleski jezik (8), Talijanski jezik (4), Njemački jezik (4), Hrvatski ili srpski jezik i književnost (25), Klasična filologija (2), Povijest (4) i Povijest umjetnosti (3).

Iz obrade podataka isključeni su rezultati troje ispitanika zbog nepotpunih, odnosno pogrešno ispunjenih lista za procjenjivanje, tako da je na kraju ukupan broj ispitanika iznosio 161.

Pribor

U ispitivanju su s nakanom indukcije estetskog (neestetskog) doživljaja projicirana dva dijapozitiva (pomoću dijaprojektor) na projekciono platno. Dijapozitivi su u preliminarnom ispitivanju probrani iz većeg uzorka dijapozitiva, i to po svojim osobinama da su se na kontinuumu estetsko-neestetsko nalazili na suprotnim krajevima kontinuuma. Kao takvi činili su se prikladnima za primjenu u ovom ispitivanju.

To su bili dijapozitivi: a) »Tri Gracije« — Botticelli (detalj veće kompozicije »Primavera«, nastale između 1482. i 1490. godine). Taj dijapozitiv u boji korišten je kao primjer originalnog umjetničkog djela s opće priznatim karakteristikama estetskog; b) fotografija zmijske u crno-bijeloj tehnici. Ovaj drugi dijapozitiv po preliminarnom ispitivanju ne posjeduje potencijale za izazivanje estetskog doživljaja, vjerojatno zbog svog averzivnog sadržaja.

U ispitivanju je s namjerom procjenjivanja korišten niz od 99 skala procjene, i to: 48 bipolarnih skala Osgoodovog tipa u intenzitetnom rasponu od 5 stupnjeva i 27 skala unipolarnog (Likertovog) tipa, također u intenzitetnom rasponu od 5 stupnjeva. Ova dva seta skala služila su za procjenjivanje objekata, dok je procjenjivanje osobnog stanja aktivacije i raspoloženja vršeno pomoću 24 skale unipolarnog tipa, također u intenzitetnom rasponu od 5 stupnjeva.

Pridjevi, odnosno skale korištene za procjenjivanje objekata izabrane su iz opsežnog popisa estetskih deskriptora (Bezinović, 1983), koji sadrži manje ili više sve pridjeve koji se u hrvatskom jeziku koriste za opis estetskog objekta. Pošlo se od pretpostavke da će opisivanjem objekata ovim skalama biti postignuta operacionalizacija nekih aspekata kognitivne interpretacije objekata, jer da bi se takvo procjenjivanje vršilo, nužno je prepoznavanje i evaluacija predmeta procjenjivanja.

Skale za procjenu osobnih stanja aktivacije i raspoloženja probrane su uglavnom iz AD-ACL (Activation-Deactivation Adjective Check List, Thayer, 1978), kao i neki pridjevi iz MACL (Mood Adjective Check List, Nowlis, 1965). Također su pridodani i neki pridjevi koji se koriste u hrvatskom jeziku, a koje navedene skale ne sadrže, no koji su se činili relevantnim za ovo ispitivanje. Ovdje se opet pošlo od pretpostavke, da će opisivanjem osobnih situacionih stanja aktivacije, odnosno raspoloženja, biti operacionalizirani faktori aktivacijskih stanja, odnosno emocionalne interpretacije.

Postupak

Ispitivanje je izvršeno u više navrata s manjim skupinama ispitanika pod standardiziranim uvjetima rada. Ispitanici su najprije bili upoznati s ciljem istraživanja jednom općom uputom. Nakon toga objašnjen im je način procjenjivanja na skalama procjene i razjašnjene eventualne nejasnoće u vezi s postupkom. Svaki je ispitanik sudjelovao u tri situacije procjenjivanja, koje su determinirane podražajnim sadržajima za procjenjivanje.

Situacija 1 sastojala se u procjenjivanju zamišljenog idealnog vizualnog estetskog objekta. Pri tome je ispitanicima ostavljena sloboda da procjenjuju ono što osobno smatraju idealnim estetskim objektom.

Situacija 2 sastojala se u procjenjivanju »realnog« estetskog objekta — umjetničke slike.

Situacija 3 sastojala se u procjenjivanju fotografije zmiје, odnosno njome pobuđenih stanja aktivacije i raspoloženja.

U situaciji 1 ispitanici su najprije procjenjivali zamišljeni idealni estetski objekt, a nakon toga svoja subjektivna stanja, dok je u situacijama 2 i 3 redosljed procjenjivanja bio obrnut, jer su ovdje ispitanici najprije procjenjivali svoja subjektivna stanja, a potom osobine objekta.

REZULTATI I DISKUSIJA

Da bi se odgovorilo na postavljene probleme ovog rada, bilo je nužno prije svega utvrditi postojanje razlika u procjenama triju situacija na svim primjenjenim skalama. Ovdje se pošlo od logike da ako estetski doživljaj predstavlja prilagođavanje pojedinca konkretnoj situaciji u kojoj je optimalno percipiran estetski objekt, onda se takav doživljaj neće pojaviti u sklopu prilagođavanja pojedinca situaciji u kojoj se pod istim uvjetima ne pojavljuje estetski, već se pojavljuje neestetski objekt. Iz ovoga slijedi direktivna hipoteza da će različita »količina« estetskog u sadržaju zamišljenog »idealnog« estetskog objekta, i u sadržajima projiciranih dijapozitiva, izazvati različite doživljaje koji će se manifestirati različitim procjenama na ponuđenim skalama.

Da bi se utvrdile razlike u procjenama, izvršena je univarijatna analiza varijance za svaku skalu posebno. Istovremeno ta nam analiza daje podatke o diskriminativnim vrijednostima skala, i o konzistenciji procjenjivanja ispitanika u različitim situacijama.

Rezultati ove analize pokazuju da se tri situacije međusobno značajno razlikuju po nizu obilježja, jer ih ispitanici razlikuju na 93 od 99 korištenih skala. Dakle, velika većina skala dobro diskriminira situacije, odnosno tri »eksperimentalne« situacije pobuđuju različite doživljaje.

Na osnovu dobivenih rezultata izvršena je dodatna selekcija skala, da bi se za daljnju analizu koristile samo one skale koje imaju najbolju diskriminativnost i na kojima postoji značajna konzistencija odgovaranja među ispitanicima.

Sljedeći korak analize rezultata išao je ka utvrđivanju bazičnih struktura procjenjivanih sadržaja. Za tu svrhu provedene su tri zasebne faktorske analize (po jedna za svaku situaciju), i to na 33 skale selekcio-

nirane u prethodnoj analizi varijance. Tim postupkom može se dati odgovor na prvi formulirani problem o tome postoji li ili ne postoji specifična bazična struktura estetskog doživljaja, koja se razlikuje od strukture neestetskog doživljaja. Ako se takva struktura ne pojavi, već se ista struktura faktora replicira u većem broju multivarijantnih analiza (u našem slučaju tri), možemo govoriti o konzistentnoj stabilnoj strukturi.

Prije korelacionih analiza koje su polazna osnova za faktorske analize, izvršena je normalizacija distribucija procjena na svim upotrebljenim skalama u sve tri situacije. Na taj je način transformacijom pomoću T skale korigirana asimetričnost nekih distribucija procjena i omogućena linearnost odnosa među varijablama, nužna za izračunavanje Pearsonovog koeficijenta korelacije. Iz korelacionih matrica nadalje su utvrđene glavne komponente programom PCOMPA iz statističkog paketa SS-SRCE MAKRO implementiranom u Sveučilišnom računskom centru u Zagrebu.

Komponentni model faktorske analize predstavlja postupak za utvrđivanje glavnih komponenata kompletne korelacione matrice (korelacione matrice s jedinicama u glavnoj dijagonali). Cilj ove analize je redukcija velikog broja manifestnih varijabli (u našem slučaju skala procjena) u manji broj glavnih komponenti koje objašnjavaju veliki dio varijance opaženih varijabli.

Broj značajnih latentnih dimenzija određen je PB kriterijem (Štalec i Momirović, 1971), kao i Guttman-Kaiserovim kriterijem. Faktorska matrica dobivenih glavnih komponenti potom je rotirana ortogonalnom rotacijom korištenjem Varimax postupka, s ciljem maksimiziranja varijance kvadriranih faktorskih zasićenja i time olakšanja interpretacije faktora.

Analiza faktorske strukture u situaciji 1

Nakon izvedene Varimax rotacije interpretabilnijom se činila solucija dobivena određivanjem glavnih komponenti po PB kriteriju, koja je dala 6 ortogonalnih faktora, koji su zajedno objašnjavali 54,02 posto ukupne varijance.

Dobivena faktorska solucija prikazana je u Tabeli 1.

Tabela 1

Matrica faktorskih zasićenja — situacija 1
Varimax rotacija, PB

Varijable	FAKTORI						h ²
	1	2	3	4	5	6	
Veselo	.85						.78
Živahno	.83						.71
Aktivno	.73						.62
Ugodno	.41	-.31			-.40		.52
Sredeno	.39			-.36			.42
Razumljivo	.36						.22
Napeto		.76					.63
Zbunjeno		.72					.57
Uznemireno		.71					.57
Nervozno		.68			.35		.62
Uzrujano		.65					.49
Opušteno		-.62					.59

Varijable	1	2	3	4	5	6	h^2
Emocionalno			.74				.60
Osjećajno			.71				.59
Toplo			.61				.48
Uzbuđljivo				.73			.65
Dinamično				.73			.55
Mirno				-.67			.56
Smirujuće		-.34		-.51			.46
Umorno					.80		.63
Dosadno					.64	-.30	.55
Tužno	-.33				.81		.58
Grozno					.58	-.47	.60
Ukusno					-.49		.35
Estetski						.67	.50
Lijepo						.65	.52
Fino						.64	.59
Divno	.35					.58	.53
Prijatno	.37	-.30				.50	.56
Privlačno			.36			.50	.57
Sviđa mi se			.37			.50	.43
Dobro						.49	.43
Ugodno						.43	.31
Eigen. vrijed.	7.27	3.35	2.14	1.94	1.67	1.46	17.83
% varijance	22.02	10.15	6.50	5.87	5.06	4.43	54.02

NAPOMENA: U Tabeli su navedene samo saturacije koje iznose najmanje 0.30.

Kako se iz tabele vidi najveće korelacije s prvim faktorom imaju varijable kojima se opisuje dobro raspoloženje (veselo, ugodno), opća aktivacija (živahno, aktivno), kao i osobine objekta koje ukazuju na njegovu sređenost i razumljivost. Uvidom u prosječne procjene na skalama koje sačinjavaju ovaj faktor, možemo ustanoviti da je za pravi (idealni) estetski doživljaj karakterističan visok intenzitet ovih stanja, odnosno karakteristika objekta, izražen visokim faktorskim rezultatom (prosječni faktorski rezultati po faktorima i situacijama prikazani su u Tabeli 7).

Drugi faktor objašnjen je varijablama, odnosno skalama koje su replikacija Thayerovog faktora Visoke aktivacije — opće deaktivacije. Sačinjavaju ga skale koje opisuju izvjesna stanja tenzije, a to su: (osjećam se) — napeto, zbunjeno, uznemireno, nervozno, uzrujano, i na drugom polu dimenzije (negativna korelacija s glavnim faktorom) osjećaj opuštenosti. Stanje tenzije relativno je slabo zastupljeno u doživljaju idealnog estetskog objekta.

Treći faktor sačinjavaju bipolarne skale: emocionalno-racionalno, osjećajno-bez osjećaja i toplo-hladno. Ove skale sačinjavaju zajednički faktor koji možemo nazvati faktorom opće emocionalnosti, i koji je po svemu sudeći vrlo značajan faktor ukupnog estetskog doživljaja, jer ispitanici postižu vrlo visoki faktorski rezultat pri procjenjivanju idealnog estetskog objekta na ovom faktoru. Ovaj faktor je izraz emocionalne komponente estetskog doživljaja, jer se stvari estetski objekt procjenjuje, dakle doživljava intenzivno emocionalno, s puno osjećaja i pri tome mu se pridaje osobina topline.

Četvrti faktor tipičan je faktor aktiviteta ili dinamizma objekta, koji je izoliran u velikom broju istraživanja ovog tipa (Osgood, Suci i Tannenbaum, 1957; Tucker, 1955; Evans i Day, 1971; Libby i Lacey, 1973). U ovom ispitivanju sačinjavaju ga skale: uzbudljivo-neuzbudljivo, dinamično-statično, uzbuđujuće-smirujuće i nemirno-mirno.

Peti faktor sačinjavaju pridjevi kojima se opisuje loše raspoloženje (osjećam se umorno, tužno, dosadno mi je), uz koje se vezuju opisne karakteristike objekta: grozno i neukusno-ukusno. Dakle, uz objekte koji se po svojim obilježjima percipiraju kao grozni i neukusni, vezuju se i negativne emocije navedenog tipa. Stvarni estetski objekt ne posjeduje takve osobine i ne izaziva negativna raspoloženja.

Šesti faktor zastupljen je s najvećim brojem skala u ovoj analizi i predstavlja dobro poznati faktor evaluacije (Osgood i sur., 1957). U ovom kontekstu možda je adekvatniji naziv koji tom faktoru pridaje Berlyne (1974) koji taj faktor naziva hedonički ton ili hedonička vrijednost. Sačinjavaju ga skale: estetski-neestetski, lijepo-ružno, prijatno-neprijatno, privlačno-odbojno, sviđa mi se-ne sviđa mi se, dobro-loše, fino-grubo, ugodno-neugodno, te unipolarna skala — divno. Da bi objekt bio procijenjen estetskim objektom, on nužno mora sadržavati visok intenzitet privlačnosti, odnosno hedoničke vrijednosti, što pokazuje i prosječni faktorski rezultat (Tabela 7).

Analiza faktorske strukture u situaciji 2

U situaciji gdje je procjenjivana konkretna slika (Botticellijeve »Tri Gracije«), dobivena je nešto jednostavnija struktura procjena. Ukupno je po PB kriteriju ekstrahirano 5 faktora koji zajedno objašnjavaju 59,67 posto varijance svih promatranih varijabli. Dobivena solucija prikazana je u Tabeli 2.

Tabela 2

Matrica faktorskih zasićenja — situacija 2
Varimax rotacija, PB

Varijable	FAKTORI					h ²
	1	2	3	4	5	
Sviđa mi se	.87					.77
Privlačno	.83					.70
Ukusno	.78					.67
Prijatno	.77					.65
Ugodno	.75					.68
Osjećajno	.75					.62
Lijepo	.74					.64
Grozno	-.70					.60
Divno	.70			.41		.69
Toplo	.70					.52
Dobro	.69					.54
Ugodno R	.69			.32		.60
Estetski	.68					.56
Emocionalno	.67					.46
Fino	.65					.51
Dosadno R	-.64					.52
Uzbudljivo	.58	.30	-.30			.54
Razumljivo	.40		.34		-.36	.42

Varijable	1	2	3	4	5	6	h ²
Napeto		.82					.69
Uznemireno		.76					.69
Uzrujano		.74					.62
Nervozno	-.42	.59				.35	.67
Zbunjeno		.47				.47	.45
Mirno			.79				.66
Dinamično	.35		-.56				.48
Smirujuće	.42	-.36	.53				.62
Sredeno			.49			-.49	.55
Živahno				.80			.69
Veselo				.75			.65
Aktivno				.68			.55
Opušteno	.40			.53			.60
Tužno						.70	.62
Umorno						.64	.52
Eigen vrijed.	11.13	3.58	2.01	1.69	1.36	1.36	19.72
% varijance	33.73	10.68	6.10	5.12	4.13	4.13	59.76

Kako iz tabele možemo vidjeti ovdje se izrazito izdvaja faktor evaluacije (hedoničke vrijednosti), kojim je objašnjeno 33,74 posto ukupne varijance. U visokoj korelaciji s prvim faktorom nalazi se 18 varijabli.

Drugi faktor je praktički replicirani drugi faktor iz situacije 1, dakle faktor visoke aktivacije (tenzije).

Treći faktor možemo identificirati kao faktor dinamizma objekta, a četvrti kao faktor opće aktivacije, uz dobro, veselo raspoloženje. Ovdje su u najvišoj korelaciji s faktorom varijable: živahno, veselo, aktivno i opušteno.

Posljednji faktor koji je izoliran u ovoj faktorskoj soluciji je saturiran sa svega dva pridjeva — tužno i umorno, kojima se opisuje loše raspoloženje.

Analiza faktorske strukture u situaciji 3

U Tabeli 3 prikazana je faktorska solucija dobivena analizom procjena fotografije zmiје. Ova solucija dobivena je po Guttman-Kaiserovom kriteriju za određivanje broja ekstrahiranih faktora.

Tabela 3

Matrica faktorskih zasićenja — Situacija 3
Varimax, GK kriterij

FAKTORI

Varijable	1	2	3	4	5	6	7	h ²
Svida mi se	.87							.81
Lijepo	.81							.69
Privlačno	.80							.72
Fino	.79							.71
Estetski	.75							.67
Prijatno	.72	-.34						.75
Ukusno	.70							.54
Ugodno	.69	-.31			.32			.77
Divno	.69							.59
Dobro	.67						.34	.61
Grozno	-.65	.38						.65
Ugodno R	.57	-.45						.64

Varijable	1	2	3	4	5	6	h ²	
Napeto		.80					.60	
Zbunjeno		.77					.65	
Nervozno	-.34	.76					.75	
Uznemireno		.74					.70	
Uzrujano	-.31	.68					.64	
Opušteno		-.61		.34			.60	
Smirujuće	.40	-.46				-.34	.54	
Tužno			.77				.65	
Dosadno			.69				.57	
Umorno			.66				.58	
Osjećajno				.79			.70	
Emocionalno				.77			.67	
Toplo	.31			.49		-.37	.56	
Živahno	.34				.75		.71	
Aktivno		.40			.67		.66	
Veselo	.30	-.33	.31		.48		.53	
Dinamično					.68		.56	
Mirno	.43				-.61		.59	
Uzbudljivo					.58		.49	
Razumljivo						.80	.67	
Sređeno	.33					.52	.53	
Eigen vrijed.	9.98	3.48	2.09	1.63	1.52	1.30	1.18	21.19
% varijance	30.23	10.56	6.33	4.94	4.62	3.93	3.58	64.20

Kako možemo vidjeti i po ovoj soluciji repliciraju se dobro poznati faktori iz prvih dviju situacija. Ovdje se također javlja i jedan novi faktor sačinjen samo od dvije varijable (razumljivo-nerazumljivo i sređeno-nesređeno). Taj faktor identificiran je i u nekim drugim istraživanjima (Berlyne i Ogilvie, 1974; Berlyne, 1974), gdje se pojavljuju i neke druge skale (jednostavno-kompleksno, jasno-nejasno, uravnoteženo-neuravnoteženo), a nazvan je faktorom neodređenosti (uncertainty).

Stabilnost dobivenih faktorskih struktura

Kako Fulgosi (1979) navodi, jedan od najčešćih problema u praktičnoj primjeni faktorske analize jest identifikacija istih faktora u različitim faktorskim solucijama. Taj se problem i ovdje pojavljuje, jer je jedan od glavnih problema ovog rada utvrditi postoje li neke specifičnosti u strukturi estetskog doživljaja, kojih nema u strukturi neestetškog doživljaja. Ako se svi ekstrahirani faktori idealnog estetskog doživljaja repliciraju i u nekim drugim situacijama za koje nije značajan estetski doživljaj, tada imamo pravo zaključiti da ne postoji neka zasebna, specifična estetska dimenzija. Ako se pak neki faktor pojavljuje isključivo u situaciji estetskog doživljaja, a nema ga u soluciji neestetškog doživljaja, imamo pravo pretpostaviti mogućnost postojanja specifičnog estetskog faktora.

Da se izbjegne subjektivnost procjene sličnosti, odnosno identičnosti faktora u dobivenim solucijama, kako se to često čini na osnovu vizualne inspekcije profila faktorskih koeficijenata ekstrahiranih faktora, izračunati su indeksi stupnja kongruencije između faktora u sve tri analize.

Rezultati ovih analiza prikazani su u Tabelama 4, 5 i 6.

Tabela 4

Kongruencije Varimax faktora iz
Situacija 1 i 2 (solucije po PB kriteriju)

Situacija 2	faktori				
	1	2	3	4	5
1 faktori					
1	.48	.06	.07	.91	-.40
2	-.39	.86	-.34	-.09	.35
3	.72	-.02	.14	.27	-.03
4	.07	.30	-.77	.10	-.08
5	-.60	.35	.08	-.29	.68
6	.85	-.32	.19	.36	-.31

Kako iz gornje tabele možemo vidjeti među nekim faktorima postoji visok stupanj kongruencije, što govori u prilog njihovoj sličnosti, odnosno u nekim slučajevima i identičnosti. Prihvaćen je općeniti kriterij da se o identičnim faktorima radi samo ako koeficijent kongruencije iznosi više od 0,80. Prema tome među faktorskim rješenjima u situacijama 1 i 2, možemo prepoznati tri takva, identična faktora. To su faktori hedoničke vrijednosti (evaluacije) — (.85), visoke aktivacije (tenzije) (.86) i opće aktivacije-dobro raspoloženje (.91). Visoke koeficijente kongruencije, koji govore o sličnosti faktora imamo kod faktora dinamizma (.77), kao i između hedoničke vrijednosti u situaciji 2 i opće emocionalnosti u situaciji 1 (.72). Ovaj se drugi javlja zbog toga što je u faktorskoj soluciji druge situacije faktor opće emocionalnosti stolpjen s faktorom hedoničke vrijednosti.

Tabela 5

Kongruencije Varimax faktora iz Situacija 1 i 3
(Solucije po PB kriteriju)

situacija 3	faktori				
	1	2	3	4	5
1 faktori					
1	.52	-.18	-.14	-.06	.86
2	+.43	.92	.12	-.11	-.12
3	.52	-.09	-.28	.37	.37
4	-.09	.38	-.25	-.50	.10
5	+.53	.35	.73	-.16	-.19
6	.94	-.34	-.21	.15	.32

Tabela 5 nam daje podatke o kongruencijama među faktorima utvrđenim u situacijama 1 i 3, dakle među faktorima idealnog estetskog i neestetškog doživljaja. Vidimo da dolazi do replikacije većeg broja faktora, i to: hedoničke vrijednosti (.81), visoke aktivacije-tenzije (.93), opće aktivacije-dobrog raspoloženja (.89), opće emocionalnosti (.88), uz vrlo visoke koeficijente kongruencije za faktore lošeg raspoloženja (.78) i dinamizma (.77). Dakle svi faktori koji se pojavljuju u soluciji idealnog estetskog doživljaja replicirani su u situaciji neestetškog doživljaja.

Ovo istraživanje nije stoga pokazalo postojanje neke specifične estetske dimenzije.

U Tabeli 6 prikazane su kongruencije faktora iz situacija 2 (umjetnička slika) i 3 (zmija).

Tabela 6

Kongruencije Varimax faktora iz Situacija 1 (solucija po PB kriteriju) i 3 (solucija po GK kriteriju)

situacija 3	faktori						
	1	2	3	4	5	6	7
1							
faktori							
1	.53	-.20	-.10	.20	.89	.06	.22
2	-.40	.93	.11	-.01	-.06	.22	-.14
3	.37	-.11	-.08	.88	.18	.05	-.01
4	.20	-.36	.07	-.11	.02	-.77	.04
5	-.48	.33	.78	-.25	-.17	.08	-.10
6	.81	-.26	-.13	.19	.20	-.06	.19

Iz ove tabele također možemo vidjeti da dolazi do replikacije nekih faktora, i to faktora hedoničke vrijednosti (.92), visoke aktivacije-tenzije (.88) i opće aktivacije dobrog raspoloženja (.86). Visoki koeficijent kongruencije javlja se i uz faktor lošeg raspoloženja (.75).

Kako iz svih gore navedenih podataka možemo vidjeti sve tri »eksperimentalne« situacije sadrže manje ili više jedinstvenu bazičnu strukturu po kojoj se estetski doživljaj ne razlikuje od neestetskog doživljaja. Osnovna dva faktora su faktori hedoničke vrijednosti (evaluacije) i dinamizma (aktiviteta) objekta. To bi bili faktori reprezentativni za kognitivnu dimenziju doživljaja. U našem istraživanju utvrđen je i faktor opće emocionalnosti, no njega bi trebalo provjeravati daljnjim analizama, budući se on replicira samo u dvije situacije. Korištenjem skala kojima se opisuju interna stanja aktivacije i raspoloženja utvrđeno je postojanje triju stabilnih faktora, i to: visoke aktivacije-tenzije, opće aktivacije - dobrog raspoloženja i faktora lošeg raspoloženja.

Nakon što je ovako utvrđena relativno stabilna struktura doživljaja, po kojoj se estetski ne razlikuje od neestetskog, nameće se pitanje po čemu se onda estetski doživljaj uopće razlikuje od neestetskog.

Jedan od načina da se odgovori na to pitanje sastoji se u određivanju lokacije različitih objekata u utvrđenom doživljajnom faktorskom prostoru. To se može jednostavno učiniti određivanjem prosječnih faktorskih bodova (procjena) za svaki faktor. U Tabeli 7 prikazane su prosječne procjene triju objekata (situacije 1, 2 i 3), i to određene na osnovu linearnih kombinacija samo onih varijabli koje su najreprezentativnije za pojedine faktore, tj. onih koje se repliciraju kao varijable koje sačinjavaju faktore u sve tri situacije.

Tabela 7

Prosječne faktorske procjene na utvrđenim faktorima u tri »eksperimentalne« situacije

F a k t o r	Sit. 1	Sit. 2	Sit. 3	F	p<
hedonička vrijednost (evaluacija)	4.39	3.79	2.30	(2,24) 83.41	0,01
opća emocionalnost	4.27	—	2.61	(1,4) 15.24	0.05
dinamizam objekta (aktivitet)	2.57	2.06	3.50	(2,6) 2.03	n. z.

F a k t o r	Sit. 1	Sit. 2	Sit. 3	F	p<
opća aktivacija — dobro raspoloženje	3.31	2.58	2.30	(2,6) 5.33	0.05
visoka aktivacija — — tenzija	2.20	1.74	3.14	(2,12) 18.85	0.01
loše raspoloženje	1.45	1.86	1.90	(2,6) 5.15	0.05
(ne) određenost — — razumljivost	—	—	3,47		

Napomena: maksimalna procjena iznosi 5; — viša procjena znači i veću zastupljenost navedene osobine.

Iz tabele možemo vidjeti da se prosječni faktorski rezultati procjena statistički značajno razlikuju (osim faktora dinamizma), što ukazuje na podatak da ono što razlikuje doživljaj estetskog od doživljaja neestetskog objekta nije bazična struktura, već razlika u »smjeru« doživljaja, manifestirana razlikama u smjeru procjena u odnosu na centralnu, neutralnu točku skale, kao i u intenzitetu doživljaja (polaritetu procjena), u sklopu identične strukture doživljaja.

Faktor koji najviše razlikuje estetski od neestetskog doživljaja je faktor hedoničke vrijednosti, koji kao evaluativni faktor odražava vrijednosno značenje objekta za pojedinca. Čini se da taj faktor u osnovi determinira estetski doživljaj i uz određenu aktivacijsku »spremnost« organizma, rezultira raspoloženjima i emocijama koje se na subjektivnom planu opisuju kao estetske emocije, odnosno stanja.

Dinamizam (aktivitet) jednoznačno ne karakterizira estetski objekt kao drugi faktori. To se može zaključiti po prosječnim procjenama gdje ne postoji hijerarhija kao na ostalim faktorima. To bi otprilike značilo da estetski objekt, kao i neestetski objekt, može sadržavati različite »količine« dinamičnosti, uzbudljivosti, aktiviteta, a da to ne određuje njegov estetski status. Ukratko, svidjeti se može i ono što je uzbudjujuće, kao i ono što djeluje smirujuće.

Na faktorima aktivacije i raspoloženja izgleda da postoje pravilnosti, i to sljedeće: što je viša opća aktivacija (živahno, aktivno) i što je izraženije dobro raspoloženje, odnosno što je slabije izraženo loše raspoloženje (tuga, dosada, umor), to je vjerojatnost pojavljivanja intenzivnijeg estetskog doživljaja veća. Stanje tenzije (napeto, uznemireno, nervozno, uzrujano, zbunjeno) relativno je slabo zastupljeno u estetskom doživljaju.

U zaključcima ovog rada možemo ukratko rezimirati: utvrđena je stabilna faktorska struktura doživljaja u tri eksperimentalna uvjeta, što govori u prilog zaključku da se i estetski i neestetski sadržaji nalaze na istom bipolarnom estetskom kontinuumu. Ono što razlikuje estetski od neestetskog doživljaja jest prvenstveno smjer i intenzitet u sklopu iste bazične strukture doživljaja.

Za daljnju verifikaciju predloženog interakcijskog modela strukture estetskog doživljaja potrebno je nadalje ići na otkrivanje interakcijskih odnosa utvrđenih varijabli, kao i određivanje njihovog pojedinačnog doprinosa ukupnom estetskom doživljaju. U nacrtu budućih istraživanja valja uključivati i dodatne relevantne varijable, čime bi se predloženi model nadograđivao i popunjavao.

Literatura:

- Berlyne, D. E. (1974): *Studies in the New Experimental Aesthetics*. Wiley, London.
- Berlyne, D. E. i Ogilvie, J. C. (1974): »Dimensions of perceptions of paintings« U D. E. Berlyne (1974).
- Bezinović, P. (1983): *Struktura estetskog doživljaja*, nepublicirani magistarski rad.
- Bezinović, P. (1984): »Interakcijski model strukture estetskog doživljaja«. *Radovi — razdio društvenih znanosti*, Vol. 10, 151—162.
- Evans, D. R. i Day, H. I. (1971): »The factorial structure of responses to perceptual complexity«. *Psychonomic Science*, Vol. 22.
- Fulgosi, A. (1979): *Faktorska analiza*. Školska knjiga, Zagreb.
- Libby, W. L., Lacey, B. C. i Lacey, J. I. (1973): »Pupillary and cardiac activity during visual attention«. *Psychophysiology*, Vol. 10, 270—294.
- Nowlis, V. (1965): »Research with the mood adjective check list«. U S. S. Tomkins i C. E. Izard (eds.): *Affect, Cognition and Personality: Empirical Studies*. Springer, New York.
- Osgood, C. E., Suci, G. J. i Tannenbaum, P. H. (1957): *The Measurement of Meaning*. University of Illinois Press, Urbana.
- Štalec, J. i Momirović, K. (1971): »Ukupna valjana varijanca kao osnovica za utvrđivanje broja glavnih komponenti«. *Kineziologija*, Vol. 1.
- Thayer, R. E. (1978): »Factor analytic and reliability studies on the activation-deactivation adjective check-list«. *Psychological Reports*, Vol. 42, 747—756.
- Tucker, W. T. (1955): »Experiments in Aesthetic Communication«. U C. E. Osgood i sur. (1957).

Petar Bezinović: ESTHETIC AND NON-ESTHETIC EXPERIENCE — WHAT IS THE DIFFERENCE BETWEEN THEM?

Summary

On the basis of the operational by defined basic variables in the interactional model for the structure of esthetic experience (Bezinović, 1984), this model was empirically tested with the process of factor analysis. The comparison of factor structure obtained by the extraction of the factors in the situations of »ideal esthetic experience«, »real esthetic experience« and »non-esthetic experience« was performed. Six interpretable factors were extracted in the first situation mentioned, while second and third situations had five and six such factors respectively. The following factors were identified: evaluation (hedonistic values), activity (dynamism) of the objects, positive mood, negative mood, tensions (high activity), general emotionality and uncertainty. The results show a prominent congruence of the factor solution in three situations which supports the hypothesis of the unique structure of experience on the bipolar continuum of esthetic-non-esthetic dimension. The bipolarity of the continuum is confirmed by the results of the analysis of the variance of factor results in three experimental situations which shows that the esthetic experience differs from the non-esthetic primarily in the direction and the intensity of the experience in the system of the same basic structure.